

Wouter Vos, Edwin Blom, Brecht Cornelisse, Lourens van der Feijst, Jeroen Loopik en Adrie Tol

De castra van **Valkenburg** (Zuid-Holland)

Een onverwacht legioenskamp uit de vroeg-Romeinse tijd

Hoe vaak wordt er in Nederland een volstrekt onbekend Romeins legerkamp gevonden? Zeer zeer zelden zouden wij willen beweren. Wij, de combinatie ADC Archeoprojecten en Archol, zijn op dit moment bezig met onderzoek op het voormalige Marine vliegveld Valkenburg (Z.H.). Toch is dat nu het geval, de vondst van een geheel onbekend legerkamp, en wat voor één! Dit artikel beschrijft de ontdekking van deze vondst van formaat stap voor stap. Op basis van deze nieuwe informatie moet – terwijl we al zo veel meenden te weten van Valkenburg – een lans worden gebroken voor een meer integrale, microregionale aanpak. Daarbij hoort ook de uitwerking van oud onderzoek van al dat opgegraven materiaal dat op de plank ligt te verstoffen en dat zo belangrijk blijkt voor wetenschappelijke kenniswinst.

Opgravingen in Valkenburg

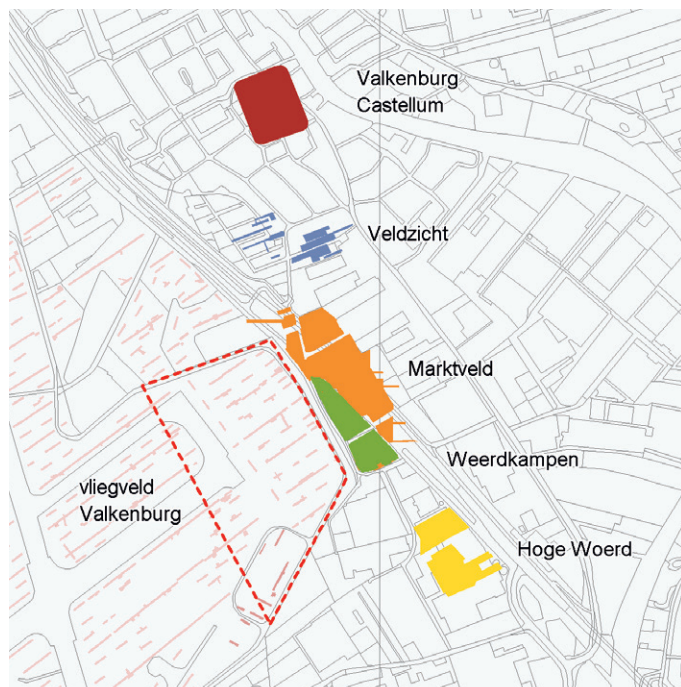
In Valkenburg ligt een Romeins castellum, opgegraven in en net na de Tweede Wereldoorlog door A.E. van Giffen, en beroemd geworden door de fantastische conservering van meerdere houtbouw- en steenbouwfases in de 'wetlands' van West-Nederland.¹ Praetorium Agrippinae kan het op basis van de Tabula Peutingeriana hebben geheten, ook al is de naam maar deels verklaarbaar voor archeologen en oud-historici. In de nabije omgeving

van het legerkamp heeft de afgelopen decennia veel archeologisch onderzoek plaatsgevonden. De onderzochte terreinen hebben toponiemen als Veldzicht (1994, 1996-1997), Het Marktveld (1985-1988), De Woerd (1972, 1988) en De Weerdkampen (2019), en bevinden zich meest aan de zuidkant van de castellum-locatie, nabij het tegenwoordige dorp van Valkenburg. Niet al dit onderzoek is tot de laatste scherf en het laatste grondspoor uitgewerkt. Dat geldt niet alleen voor de data over het castellum, want juist ook de gedetailleerde uitwerking van die omringende terreinen is grotendeels vastgelopen, met als belangrijkste struikelpunt Het Marktveld.

In 2010-2011 is verder aan de westkant van het dorp, op het voormalige vliegveld Valkenburg, een groot proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, dat in 2012 is gepubliceerd.² De gegevens betreffen verschillende Romeinse vindplaatsen. Het meest opvallend is de combinatie van een aantal V-vormige greppels, een dam of weg, en een structuur van mogelijk een toren, waarvan een van de houten palen gefundeerd was op een fors houten blok met heipaaltjes. Dat laatstgenoemde blok hout heeft als poer of stiep van de paal gediend, en is door middel van jaarringenonderzoek gedateerd op 39 ± 6 na Christus; een spectaculaire datering die samen met de andere vondsten en sporen tot veel speculatie leidde. Aan die speculatie komt nu een definitief ein-

- ▼ Opgravingsterreinen met hun toponiem in Valkenburg ZH. De rode stippellijn geeft de omtrek weer van het Romeinse onderzoek op perceel 1 van het vliegveld met de voormalige landingsbanen en in roze alle proefsleuven van 2010-2011.

de: op het vliegveld Valkenburg bevinden zich ontegenzeggelijk de resten van een Romeins legioenskamp! Daarmee wordt de geschiedenis van Romeins Valkenburg, en die van de vroeg-Romeins West-Nederland, herschreven en komen veel losse eindjes en open vragen die resteerden in een ander, meer begrijpelijk daglicht te staan.

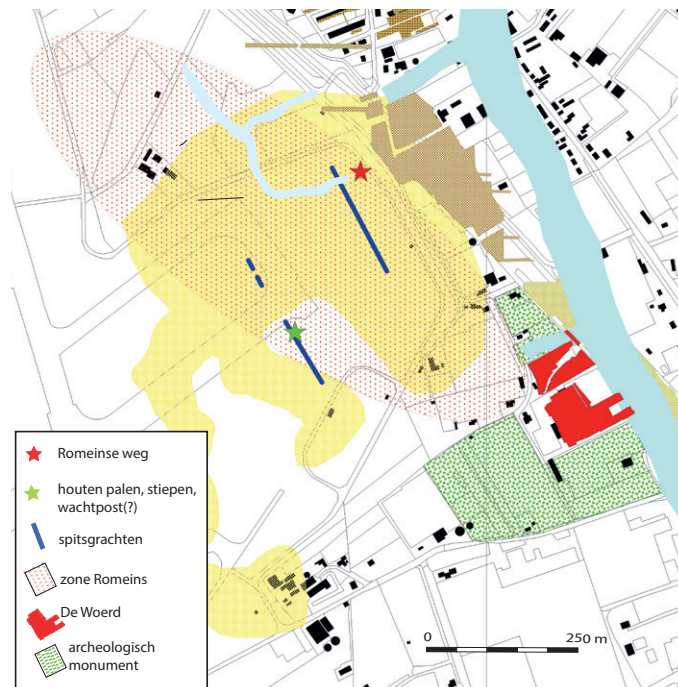
Verwachtingen van het onderzoek

Zonder uitvoerig in te gaan op de selectieproblematiek met betrekking tot de verschillende vindplaatsen in het plangebied vliegveld Valkenburg en de precieze vondstlocaties, kunnen we zeggen dat na de proefsleuven campagne van 2012 een behoorlijk idee bestond over wat binnen het plangebied mocht worden verwacht. Spitsgrachten, die verband moeten hebben gehouden met Romeinse militaire activiteit, gaven aanleiding voor enkele ideeën. Gelet op de 'beschikbare ruimte' ten westen van de vicus van Veldzicht-Marktveld-Woerd werd rekening gehouden met bijvoorbeeld een extra weg die langs de nederzittingslocaties heen zou gaan, met inheemse, rurale vindplaatsen en met de mogelijkheid van een militair kamp.

Historische achtergrond

De bovengenoemde datering van 39 ± 6 na Christus voedde de gedachte van een (tijdelijk) kamp ten tijde van Caligula. Bekend is immers uit de antieke literatuur dat Caligula een veldtocht gepland heeft die gericht was op Germania.³ Hij vertrok in 39 na Christus naar het Rijnfront. Waar dat precies was, weten we niet, maar het zou kunnen gaan om Bonn, Keulen of Mainz, omdat en

- ▼ Tekening uit 2011 van een aantal belangrijke Romeinse fenomenen op het voormalige Marine-vliegveld. Aangegeven zijn onder meer de positie van spitsgrachten en het houten bouwwerk dat toen nog voor mogelijke wachttorens werd aangezien.

passant wordt vermeld dat hij enkele generaals van zijn legioenen verving, en ook twee nieuwe legioenen oprichtte.⁴ Hoe het ook zij, Caligula bracht de winter door in Lyon (Lugdunum), waarna hij blijkbaar plots het vizier verlegde en Britannia in beeld kwam als te veroveren gebied. Verschillende bronnen vertellen ons het opmerkelijke verhaal hoe hij zijn troepen langs de 'Oceanus' opstelde, waarbij de keizer met een schip even de zee opging, omdraaide en terugkeerde. Vervolgens zou hij zijn troepen opdracht hebben gegeven om schelpen te verzamelen en voerde hij die buit als triomf op de zee uiteindelijk mee naar Rome.⁵

Het voert te ver om hier diep op dit verhaal in te gaan,⁶ maar archeologen hebben de afgelopen decennia op basis van een aantal betekenisvolle vondsten niet uitgesloten dat deze gebeurtenis wellicht aan onze kust bij Katwijk heeft plaatsgevonden. Het gaat daarbij enerzijds om de regelmatige vondsten van geklopte maar vooral ook ongeklopte munten van Caligula⁷ en anderzijds om stempels op duigen van tonputten in Vechten en Valkenburg met de officiële titulatuur van Caligula (C.CAE.AUG.GER). Bovendien schrijft Tacitus over de Cananefaat Brinno die in 69 na Christus een verhaal uit de oude doos opdiept over zijn vader die destijds ongestraft de draak stak met de campagnes van Caligula en de keizer beschimpte, wellicht een voorval aan dezelfde kust dus.⁸ Tot slot weten we uit meer recente bron over vissers wiens netten in zee bleven steken aan dat wat in de volksmond 'de toren van kalla' heette.⁹ Het zijn allemaal geen harde bewijzen, en ze kunnen allemaal weerlegd worden ten faveure van een andere setting, maar het is niet uitgesloten dat ze indirect op de aanwezigheid van Caligula nabij onze kust duiden,

- ◀ Schaven van het profiel over de spitsgracht met op de achtergrond de wal.

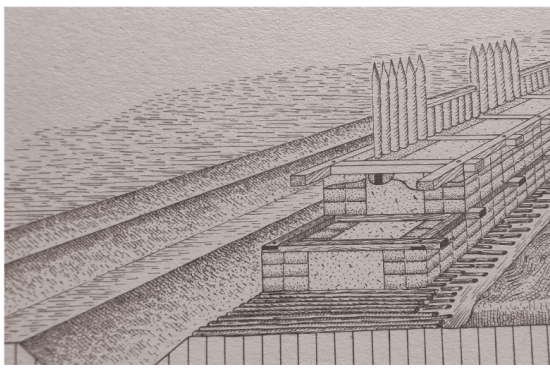
- ◀ Beroemd stempel op een duig van een tonput uit het Valkenburgse castellum met onder andere het opschrift van de officiële titulatuur van keizer Caligula (37-41): C.CAE.AUG.GER [Caius Caesar Augustus Germanicus].

om het voorzichtig uit te drukken. Het voedt speculaties over de plek van de historische gebeurtenissen in die tijd.¹⁰ Maar er is meer.

“De bouw van een constructie met wal-kistwerk, balkenfundering en houten torens over een lengte van 1,5 kilometer vergde te veel inspanning om voor tijdelijk gebruik te zijn bedoeld”

Sporen van de wal en torens

Vervolgonderzoek op vliegveld Valkenburg ving uiteindelijk aan in 2020. Het plan was om de posities en lengte van de spitsgrachten goed in beeld te brengen, zodat de omvang van een mogelijk tijdelijk kamp in beeld kon worden gebracht. Door de verschillende spitsgrachtdelen van verschillende proefputten aan elkaar te verbinden, leek het om een groot gebied te gaan, maar niet duidelijk was of het daarbij telkens om dezelfde spitsgrachten ging. Opgravingsputten werden haaks op de gracht gelegd om deze goed in doorsnede te krijgen en op verschillende plaat-

- ▲ Opgraving uit 1942 van een hoektoren van het castellum door Van Giffen met duidelijk zichtbaar de houten balken- of stamfundering van de wal uit periode 1. De overige houten palen zoals die op de voorgrond bijvoorbeeld, zijn ook restanten van verdedigingswerken maar dan uit latere castellumfasen. Inzet: reconstructietekening van de zodenwal op houten balken.

- ▼ **Blik vanuit de binnenkant van het fort in westelijke richting op de houten walfundering en de palen van de toren. Rechts is in het 'uitgegraven gat' nog de spitsgracht zichtbaar in het profiel.**

sen werd oostelijk van de grachten zo nu en dan een 'structuur' herkend: een palencluster van een bouwwerk van 10 bij 13 meter bijvoorbeeld, met oriëntaties haaks op of parallel aan een spitsgracht.

Gealarmeerd hierdoor gingen de bellen echt volop rinkelen toen op een bepaald moment, haast direct ten oosten van de gracht, een strook met een forse hoeveelheid liggend hout over een lengte van 15 meter werd aangetroffen; strak naast elkaar gelegde balken over een breedte van circa 3 meter. Binnen deze strook bevonden zich bovendien twee koppen van verticaal geplaatste palen en net ten oosten van de strook hout lagen twee forse paalkuilen. Tezamen vormden deze vier elementen een perfect vierkant van 3 bij 3 meter. Hier gaat het ontegenzeggelijk om een toren en de houten balken zijn qua constructie vrijwel overeenkomstig met dat wat Van Giffen uit periode 1 van castellum Valkenburg heeft opgegraven en als wal heeft geïnterpreteerd. Zelfs de zoden van de wal waren nog herkenbaar, evenals een daarboven gelegen horizontaal zwart laagje, waarvan vermoed wordt dat het om een afsluitende balk gaat waarop destijds nog een laag zoden was aangebracht.

Na deze overtuigende ontdekking van een deel van een Romeins verdedigingswerk, konden de interpretaties en berekeningen met betrekking tot de aard en omvang van het kampement beginnen. Allereerst was duidelijk dat het niet om een tijdelijk kamp ging, in de zin van een kamp opgebouwd uit alleen een wal en gracht, zoals de exemplaren die bij ettelijke castra en castella zijn aangetroffen in Duitsland en Engeland (type oefenkampen, constructiekampen) en waarvan in Nederland tot voor kort één exemplaar bekend was in Ermelo (type marskamp).¹¹ De bouw van een constructie met een wal-kistwerk van zoden op een balkenfundering en met houten torens over een lengte

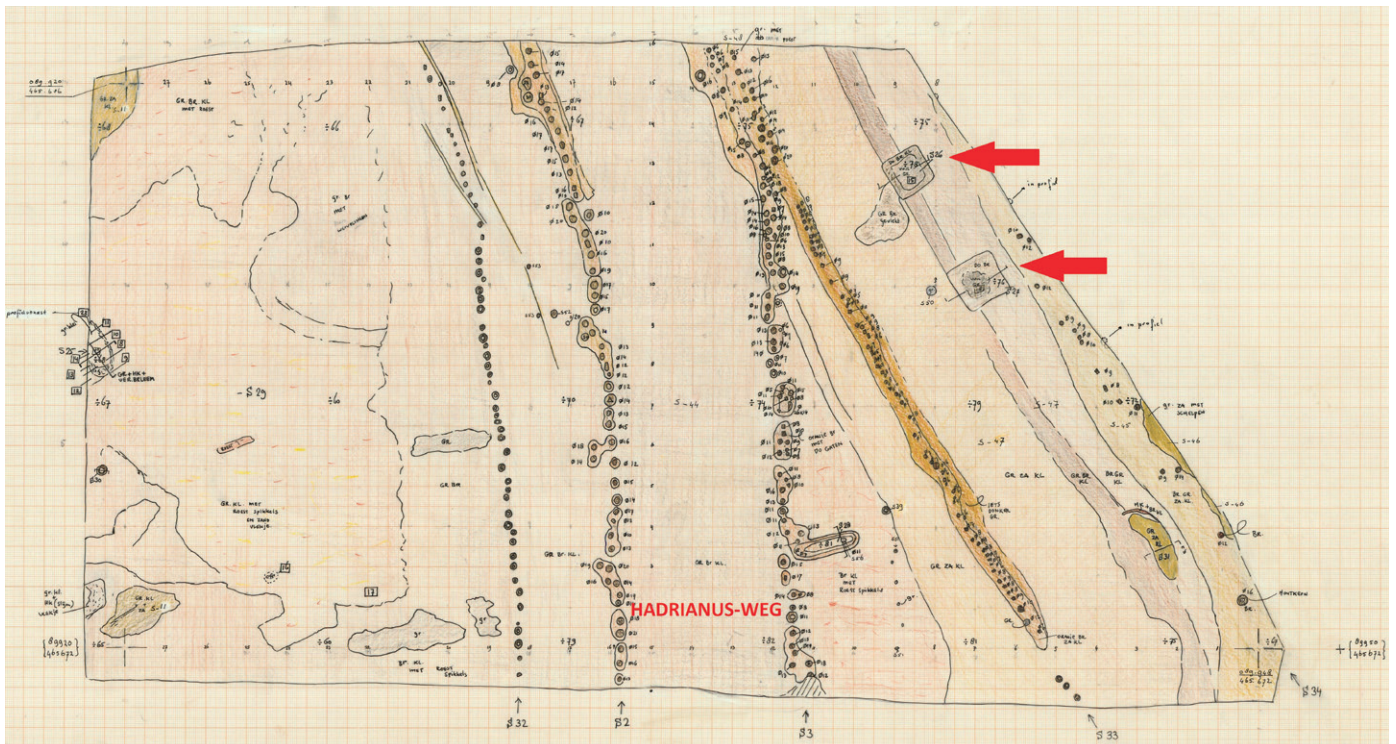
van circa 1,5 kilometer vergde te veel inspanning om slechts voor tijdelijk gebruik te zijn bedoeld.

Ten tweede bleek dat – met de informatie van enkele eerdere opgravingsputten in gedachten – twee palen van een andere aangetroffen structuur ook van een (halve) toren waren. Dat werd al vermoed, maar was op dat moment nog niet zeker. Ook konden nu andere plekken waar wat spaarzaam bewaard gebleven hout resteerde, met zekerheid aan de wal worden toegeschreven. Samen met de hiervoor genoemde structuur uit 39 ± 6 na Christus van het proefsleuvenonderzoek bevonden zich nu drie elementen op een rij over een afstand van maar liefst 180 meter, zonder een bocht of hoekpunt in zicht. Wanneer de gemiddelde lengte-breedteverhouding van een castellum langs de Rijn in het Nederlandse deel van Germania Inferior hierbij wordt betrokken (100 bij 150 meter), is direct duidelijk dat hier iets bijzonders aan de hand moet zijn.

Een poort en de hypothese van een castra

Met deze kennis gewapend is het proefsleuvenonderzoek opnieuw geanalyseerd en kon worden bepaald dat de bovengenoemde structuur waarschijnlijk het restant van een poortgebouw is geweest. Daarmee was de hypothese gesteld. Dit westfront van een Romeins verdedigingswerk had een poort en twee torens aan de noordzijde ervan. Dan moeten er ook aan de zuidzijde torens hebben bestaan, zodat er een totaal front over een lengte van meer dan 360 meter kan worden gereconstrueerd. Hierin werden we gesterkt door het gegeven dat circa 170 meter ten zuiden van de poort weliswaar nog geen wal was ontdekt, maar wel de spitsgracht. De denkstap naar een legioenskamp was snel gemaakt en een vergelijking met andere castra werd uitgevoerd om de vermoedelijke omvang te achterhalen. Het ge-

- ▼ De restanten van de poort vanuit het fort gezien richting het westen. Inzet: reconstructietekening van een vergelijkbaar poortgebouw.

- ▲ De helft van een toren op Het Markveld (deel van een veldtekening werkput 40, 1986).

middeld oppervlak van een legioenskamp verschilt per periode en per bezetting. Zo zijn de Augusteïsche kampen in Nijmegen, maar ook die langs de Duitse Lippe van bijvoorbeeld Haltern, Oberaden en Anreppen, betrekkelijk onregelmatig van vorm, met soms een omvang van boven de 40 hectare, ook omdat het daarbij om zogenoemde 'Doppellager' gaat. Andere castra in bijvoorbeeld het Schotse Inchtuthil, Bulgaarse Novae of de Flavische castra van Nijmegen zijn beduidend geringer in oppervlak, zo rond de 16 tot 20 hectare.¹²

Een opgravingscheck volgde en de hypothese van het poortgebouw werd volledig bevestigd door de heropgraving van de proefsleuf en omgeving. Hieruit kwamen de sporen van een poorthuis tevoorschijn met twee naar binnen uitgebouwde torens van elk zes palen en een dubbele doorgang. In de aangrenzende wal werd aan beide zijden ook nog een tweetal palen herkend, en op de kopse kanten van de wal, 'onder' de poorttoren, werden ook nog telkens vier verticaal gestelde balken van een opgaand kistwerk opgetekend. Het geheel van poorttoren tot poorttoren heeft afmetingen van zo'n 24 meter. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om de porta decumana oftewel de achterpoort.

De lengte van het westelijke verdedigingswerk kan nog enkele meters oplopen, want bij het schrijven van dit artikel was nog geen duidelijkheid over de bochten van de castra. Toch menen we met goede argumenten een castra met een omvang van minstens 400 bij 400 meter te hebben aangesneden. De onderbouw hiervan is niet enkel bepaald op grond van de hiervoor gepresenteerde gegevens, maar ook gestoeld op het deels uitgewerkte onderzoek van eerdere opgravingen in Valkenburg, met name die van Het Marktveld.

De inpassing van oude data

Wanneer vanaf de westwal een lijn 400 meter haaks wordt getrokken naar het oosten, komt men uit op het opgegraven Marktveld. Bekend van dat terrein zijn een grafveld van ruim 600 in-

dividuen, een praesidium of 'fortlet' (klein fort of vooruitgeschoven post), wachttorens, enkele boerderijplattegronden en de Romeinse wegen. Die wegen zijn interessant, want dit zijn rechtlijnige elementen die van noord naar zuid het terrein doorkruisen, parallel aan de Rijnloop. De jongste weg betreft een eikenhouten constructie uit de tijd van Hadrianus, dendrochronologisch gedateerd in 124-125 na Christus. Deze weg volgt geen rechte lijn maar maakt een curve en is verlegd, vermoedelijk als gevolg van een overstromingsfase.

De oudste route liep wel in een rechte lijn aan de uiterste oostzijde van het opgegraven areaal. Interessant is dat volgens de opgravers de palen van deze route over een afstand van minimaal 45 meter waren gedreven door horizontaal liggend hout, waarover ze schrijven dat dit mogelijk de restanten waren van een funderingsconstructie voor een dijklichaam.¹³ Het was de archeologen destijds ook al opgevallen dat de constructie vergelijkbaar is met de walconstructie van het castellum periode 1 van Van Giffen. En dat is inderdaad het geval: de oudste weg lag op een verhoogde constructie die als dijklichaam heeft gefunctioneerd. Maar dit kunstwerk is niet aangelegd als een fundatie van deze weg. De opgravers van Het Marktveld hebben zonder dat ze het wisten destijds de oostelijke omwalling van het legioenskamp aangesneden en die oorspronkelijke omwalling was hergebruikt als dijkje voor de oudste route op Het Marktveld. Niet alleen de constructie is hetzelfde, ook de oriëntatie en de opbouw is identiek aan dat wat er nu aan de westkant van het kamp is aangetroffen.

Zelfs de datering lijkt hetzelfde, want het hout is aan de hand van jaarringen gedateerd in 39-40 na Christus.¹⁴ Ook is tot tweemaal toe een 'halve' toren opgegraven zonder dat men deze heeft herkend. Een aantal andere zaken is niet meer goed achterhaalbaar uit de opgravingsdocumentatie, zoals de poort (porta praetoria?) en de zodenwal, onder meer veroorzaakt door langdurig (her)gebruik maar vooral ook door de erosieve werking van de nabijgelegen Rijn.

▲ Coupe over de meest linkse paal van de linker poorttoren. De paal is gefundeerd op een aantal forse balken of planken, en de kuil is dichtgegooid met plaggen en grond.

▲ Coupe over de achterste paalkuil van de onderdoorgang. De oorspronkelijke paal zelf is uitgetrokken, waarna de kuil is dichtgegooid. Men heeft niet de moeite gedaan de houten poer of stiep te verwijderen en die resteerde dus nog tijdens de opgraving.

- ◀ Bovenaanzicht van de poort. Elke poorttoren bestaat uit acht palen (rood), met een dubbele doorgang in het midden. Twee palen van de rechter poorttoren ontbreken (X) vanwege de eerdere proefsleuf (groen). De kleinere rode sporen zijn van palen die het uiteinde van de wal bekisten aan beide zijden van de poorttoren. Op de voorgrond is de spitsgracht (blauw) zichtbaar, en in groen zijn nog eerdere coupes van het proefsleuvenonderzoek weergegeven.

Binnenbebouwing op de juiste plek

Nu dit bepaald is, vallen meer puzzelstukjes op hun plek. Zo zijn de twee grote graanschuren (horrea) van Het Marktveld nooit goed begrepen, in de zin van waarom de schuren zo onbeschermd buiten het castellum stonden, terwijl horrea in het castellum van Valkenburg grotendeels schitteren door afwezigheid. De horrea van het Marktveld hadden een vermoede opslagcapaciteit om circa 1000 man van voedsel te voorzien.¹⁵ De pakhuizen lagen inderdaad buiten het castellum, maar passen wel perfect in het plaatje van een legioenskamp. Niet alleen als

het gaat om de opslagcapaciteit, waarbij overigens in een castra als Inchtuthil zes (of acht) van dergelijke horrea stonden,¹⁶ maar ook omdat ze op de goede plek liggen, namelijk nabij de poort.

Ook andere onbegrepen gebouwen van Het Marktveld vallen nu op hun plek, zoals de barakstructuur aan de westzijde van dit terrein en die net ten noorden van de Marktveld-geul. Maar ook vele andere sporen op de verschillende opgravingsvlakken worden beter begrepen, nu we met deze bril op gaan analyseren, onder andere onder het grafveld.

- ◀ De poort gecoupeerd met op de voorgrond het zij- en vooraanzicht van de linker poorttoren.

Bij het nu uitgevoerde onderzoek op het vliegveld zijn eveneens sporen van binnenbebouwing herkend, zij het soms moeizaam. Toch kunnen we al spreken van enkele kuilen en barakachtige structuren, maar de definitieve analyse ervan is nog in volle gang. Afgezien van de sporenanalyse kan ook over de vondsten iets worden opgemerkt. Het aantal is bij de huidige opgraving vrij karig, maar er komt wel wat pre-Flavisch materiaal van het terrein. De definitieve determinatie en analyse moet nog plaatsvinden. Interessant is verder ook dat de betekenis van legioenair-achtige vondsten in het castellum destijds nu ook vanuit dit nieuwe perspectief kan worden verklaard. Dat geldt misschien ook voor het muntschatje uit de tijd van Tiberius op het binnenterrein van de castra.¹⁷

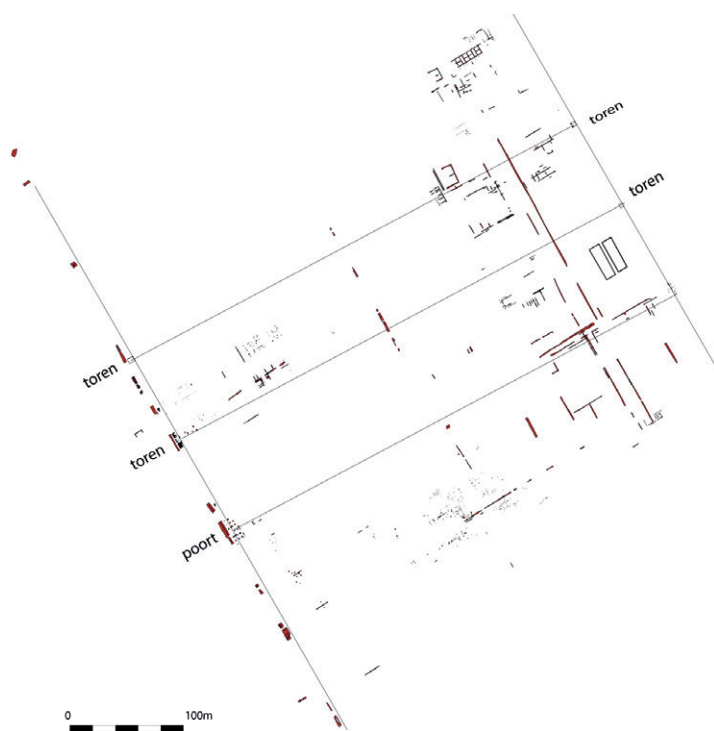
“Twee grote graanschuren die gevonden zijn op Het Marktveld passen goed in het plaatje van een legioenskamp”

Veel antwoorden maar nog veel meer vragen

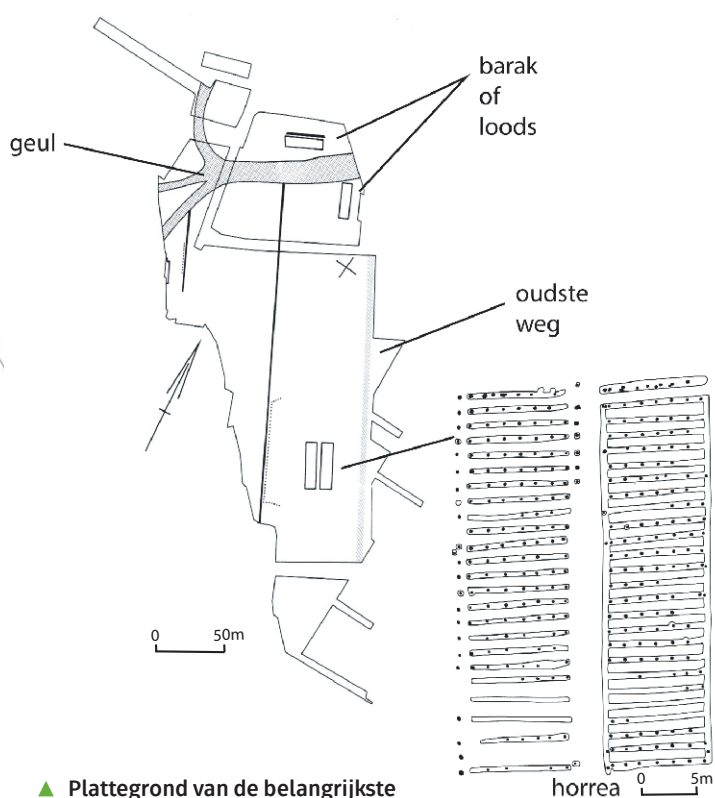
Ondanks deze onverwachte ontdekking van het legioenskamp en allerlei herinterpretaties, zijn er vooral nog veel vragen. Het voert te ver om die hier nu alle op te werpen, maar een aantal willen we alvast benoemen. Zo zijn mogelijk niet één, maar twee fasen van de spitsgracht aangetroffen, waarbij het vooralsnog lijkt dat ze elkaar qua datering niet strak in tijd opvolgen; er is

waarschijnlijk sprake van een hiaat. De jongste gracht is zwak V-vormig en minder ‘schoon’ opgevuld (of dichtgegooid) en lijkt uit de tweede eeuw te dateren. Ook elders op het vliegveld zijn nog spitsgrachtdelen herkend, wat leidt tot de voorlopige gedachtegang dat het areaal van de castra lang in gebruik bleef als militair gebied. Mogelijk hebben er toch ook nog tijdelijke kampen bestaan in de zin van oefenkampen?

Het is verder zo dat de walconstructie slechts eenfasig aanwezig is. Ook is een deel van het binnenterrein later in gebruik gekomen als grafveld. Hopelijk levert dat straks een terminus ante quem op voor de castra. Verder is de noordzijde van de castra nog niet ontdekt, maar vermoed wordt dat de Marktveldgeul ter plaatse van de noordelijke gracht daar is doorgebroken. Wanneer dat plaatsvond, is niet met zekerheid te zeggen, hoewel het thans in de geul opgegraven aardewerk niet verder terug lijkt te gaan dan de Flavische periode. Daarmee lijkt wel vast te staan dat de geul of zijtak van de Rijn niet bestond in de jaren veertig en vijftig na Christus.¹⁸ Ook de zuidzijde van de castra is nog onbepaald, maar door de vermoede reconstructie van minimaal 400 bij 400 meter wellicht nog herleidbaar. Misschien valt de opmerking bij Van Giffen over een zogenoemd ‘knuppelpad dat het vliegveld opging’ wel samen met deze zuidwal, maar dan heeft speculatie wel een hoge vlucht genomen. Tot slot, niet onbelangrijk is dat de datering tot nog toe gebaseerd is op slechts één dendrochronologische datering, van een stuk hout dat in theorie ook hergebruikt kan zijn en afkomstig kan zijn uit bijvoorbeeld het castellum.

▲ Voorlopige reconstructie van de castra Valkenburg met torens, poorten, horrea, barakken en andere ingevulde binnenbebouwing.

▲ Plattegrond van de belangrijkste structuren op Het Marktveld uit de periode 40-70 na Christus.

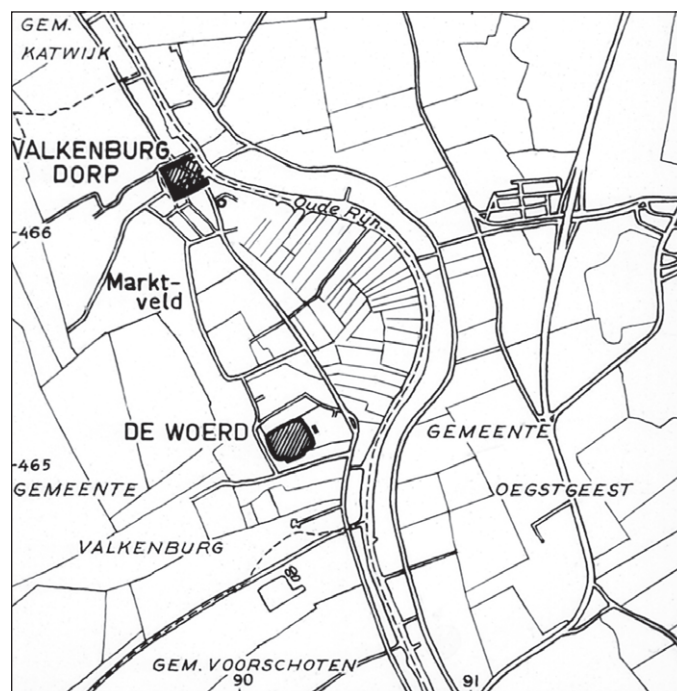
◀ De wal op Het Marktveld (deel van veldtekening werkput 66 uit 1986).

Germania, Gabinius, Britannia of Corbulo

Hoe moet deze castra nu geduid worden in het licht van de historische bronnen en in relatie tot het castellum? Gedachten daarover zijn prematuur, hypothetisch, soms ongefundeerd, maar interessant genoeg om hier te bespreken. Voor de vuist weg redeneren kan het zo zijn dat dit legioenskamp werd opgericht in 39 na Christus, tijdens het Germania-offensief van Caligula. Of in de winter van 39 op 40 na Christus, in het kader van de voorgenomen expeditie naar Britannia. In het kamp kunnen dan idealiter (een deel van) de troepen zijn gelegerd die Caligula opstelde langs de Oceanus. Uiteindelijk maakten ze de oversteek niet, maar na Caligula's dood richtten de Romeinen zich op de voorbereidingen voor een Claudische invasie van het Engelse eiland, welke in 43 na Christus gestalte kreeg. Denkbaar is dat dit kampement toen in gebruik was (of bleef) en dat men naast een afvaart vanuit Boulogne-sur-Mer (Gesoriacum) ook vanuit Katwijk is vertrokken om Britannia vanuit een soort tangbeweging te benaderen. Verder weten we uit antieke bronnen van een legioen dat onder aanvoering van Gabinius in 41 na Christus de derde en laatste verloren adelaar van de Varusslag (9 na Christus) terughaalde bij de Chauken.¹⁹ Tot slot opereerde Corbulo met legioenen in het gebied van de Friezen en de Chauken voordat hij door Claudius in 47 na Christus werd teruggeroepen achter de Rijn in de 'bestaande praesidia'. Ook hier kan de castra van Valkenburg een rol hebben gespeeld.

Een combinatie van de bovengenoemde scenario's behoort natuurlijk tot de mogelijkheden. Hoe het ook zij, de verklaring voor de benaming van Praetorium (militair belangrijke plaats,

commandocentrum, residentie) Agrippinae (moeder van Caligula of – minder waarschijnlijk – vrouw van Claudius) wordt door de aanwezigheid van deze grote legergroep ook verder verduidelijkt, hoewel nog niet alle problemen ermee zijn opgelost.

▲ De vermoede plaats van castella in Valkenburg: één in het dorp en één op de Romeinse nederzetting De Woerd volgens J.E. Bogaers.

Castra, castella en de limes

Tot slot kan nog iets gezegd worden over de mogelijke relaties tussen de castra, het castellum en de latere limes. Het is onbekend welk(e) legioen(en) in de castra was (waren) gelegerd. De eenheden die richting Engeland gingen, zijn bekend, maar interessanter is te bedenken dat aan elk legioen ook hulptroepen zijn verbonden, zoals de Bataven aan het Veertiende Legioen.²⁰ Dikwijls gaat het om meerdere cohorten en alae.²¹ Vraag is dan welke auxilia aan ons legioen waren verbonden. Mogelijk zijn dat Gallische hulptroepen want uit Valkenburg castellum 1 is de Cohors III Gallorum bekend.²² Maar omdat er meer hulptroepen aan een legioen vasthangen, betekent dit dan dat in de omgeving van de castra dus nog meer hulptroepen – in castella – wa-

ren gestationeerd? Kan de vindplaats De Woerd dan toch aanspraak maken op (ook) een vroeg militair kampement, wellicht van een van die andere cohortes Gallorum, en waar liggen de overige Gallische hulptroepenkampen in Valkenburg?

Slechts één van deze voormalige ‘Gallorum-castella’ wordt – nadat deze hulptroepen wellicht allemaal vertrokken zijn in 43 na Christus, samen met het legioen vanuit Katwijk, – uiteindelijk doorgestart naar een limes-castellum. Dat is het auxilium dat tegenwoordig bekend staat als het castellum van Valkenburg, maar dat nu, met deze nieuwe informatie van een nabijgelegen castra, ook in een nieuw daglicht komt te staan. Wordt vervolgd.²³

Verantwoording

Noten

- Zie voor een overzicht met verwijzingen De Hingh en Vos (2005), Van Ginkel en Vos (2018), 75-101; Van der Heijden (2020).
- Tol (2012).
- Suetonius, *Caligula*, 43; Cassius Dio, *Historia Romana*, LIX.25.
- Legio XV Primigenia met latere standplaats Vetera (Xanten) vanaf 45-46 na Christus, en de legio XXII Primigenia gestationeerd in Mogontiacum (Mainz).
- Cassius Dio, *Historia Romana*, LIX.25.
- Zie verder Winterling (2005) voor een uitvoerige verhandeling.
- De Weerd (1977), 265-273; Vos e.a. (2003); Kemmers (2004); Wynia (1999).
- Tacitus, *Historiae*, IV.15.
- Buijtdorp (2018), 164-165.
- In dezelfde periode tussen 39-47 na Christus zijn in het Nederrijnse gebied meer castella opgericht (Alphen aan den Rijn, Woerden, Vleuten-De Meern, Velsen II) die vermoedelijk de aanvoerlijnen over de Rijn richting de kust moesten veiligstellen (Van Ginkel en Vos (2018), 62-64 met verwijzingen).
- Onlangs ontdekten Wouter Verschoof-van der Vaart en Mark Driessen (Universiteit Leiden) een tweede kamp in de bossen van Ermelo.
- Driessen (2007) met verwijzingen.
- Van Dierendonck e.a. (1993), 17-18, voetnoot 26.
- Bult en Hallewas (1990), 12. De problematiek met de zeer vroege datering van ‘de oudste weg’ lijkt hiermee ook goeddeels opgelost (zie Luksen-IJtsma (2010), 19, 22, 242).
- Tacitus, *Agricola*, 22.2, schijft dat forten zo moeten zijn gebouwd, dat ze een belegering van een jaar moeten kunnen doorstaan. Zie ook Pitts en St. Joseph (1985), 117-122.
- Pitts en St. Joseph (1985).
- De Hingh en Vos (2005), 83.
- Jansma (2020) beschrijft een aantal serieuze overstromingen waaronder een in 48 na Christus, die echter voor Valkenburg niet met zekerheid kan worden vastgesteld. Vergelijk Van Dierendonck e.a. (1993).
- Cassius Dio, *Historia Romana*, LX.8.
- Tacitus, *Agricola*, 34-36; *Historiae*, I.59, II.27; Tacitus brengt acht Bataafse cohorten in relatie tot dit legioen.
- Alföldy (1968), 141, houdt voor de Tiberische tijd (14-37 na Christus) een aantal van zeven of acht cohortes en twee alae aan.

22 De Hingh en Vos (2005), 107, 166.

23 Opdrachtgever van het onderzoek is het Rijksvastgoedbedrijf (RVB, directievoerder Peter Jongste); bevoegd gezag is de gemeente Katwijk (Peter van den Bos). Dank vooral aan de opgravingssteams van ADC Archeoprojecten en Archol, te weten Ronald Barth, Tom Beck, Daudi Cijntje, Erica van Hees, Minja Hemminga, Bram Jansen, Richie Kolvers, Frans Pauwels, Arjan Ruiters, Rob van der Veen, Albert Veenhof en Alicia Walsh, en voorts dank aan een aantal collega's die onbaatzuchtig hun visie gaven over deze castra, zoals Jasper de Bruin, Julia Chorus, Carol van Driel-Murray, Mark Driessen, Harry van Enckevort, Evert van Ginkel, Erik Graafstal, Wilfried Hessing, Rien Polak en Wim van Es, hetgeen overigens niet per se betekent dat ze het met al onze ideeën eens zijn.

Literatuur

- Alföldy, G. (1968), *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior*, Düsseldorf (Epigraphischen Studien 6)
- Buijtdorp, T. (2018), *Brittenburg. Verdrongen hoeksteen van het Romeinse Rijk*, Leiden
- Bult, E.J. en D.P. Hallewas (red., 1990), *Graven bij Valkenburg. III: Het archeologisch onderzoek in 1987 en 1988*, Delft
- Dierendonck, R.M. van, D.P. Hallewas en K.E. Waugh (red., 1993), *The Valkenburg Excavations 1985-1988. Introduction and Detail Studies*, Amersfoort (Nederlandse Oudheden 15)
- Driessen, M.J. (2007), *Bouwen om te blijven. De topografie, bewoningscontinuïteit en monumentaliteit van Romeins Nijmegen*, Amersfoort (RAM 151)
- Ginkel, E. van, en W.K. Vos (2018), *Grens van het Romeinse Rijk. De Limes in Zuid-Holland*, Utrecht
- Heijden, P. van der (2020), *Romeinen langs Rijn en Noordzee. De limes in Nederland*, Utrecht.
- Hingh, A.E. de & W.K. Vos (2005), *Romeinen in Valkenburg (ZH). De opgravingsgeschiedenis en het archeologische onderzoek van Praetorium Agrippinae*, Leiden.
- Jansma, E. (2020), ‘Hydrological disasters in the NW-European Lowlands during the first millennium AD: a dendrochronological reconstruction’, in: *Netherlands Journal of Geosciences* 99, 1-19
- Kemmers, F. (2004), ‘Caligula on the Lower Rhine. The coin finds from the Roman auxiliary fort

of Albaniana (The Netherlands)’, in: *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 150, 15-49

- Luksen-IJtsma, A. (2010), *De limesweg in West-Nederland. Inventarisatie, analyse en synthese van archeologisch onderzoek naar de Romeinse weg tussen Vechten en Katwijk*, Utrecht (Basisrapportage Archeologie 40)
- Pitts, L.F. en J.K. St. Joseph (1985), *Inchtuthil. The Roman legionary fortress. Excavations 1952-65*, Gloucester
- Tol, A.J. (red., 2012), *Sleuven door de delta van de Oude Rijn. Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven*, Leiden (Archol-rapport 172)
- Vos, W.K., E. Blom, A. Veenhof en T. Hazenberg (2003), ‘De Romeinse limes tijdens Caligula. Gedachten over de aanvang van het castellum Laurium en onderzoeksresultaten van nieuwe opgravingen aan het Kerkplein in Woerden’, in: *Westerheem* 52, nr.2, 50-63
- Weerd, M.D. de (1977), ‘The date of Valkenburg I reconsidered: the reduction of a multiple choice question’, in: B.L. van Beek, R.W. Brandt en W. Groenman-van Waateringe (red.), *Ex Horeo*, Amsterdam (Cingula IV), 255-289
- Winterling, A. (2005), *Caligula. Een biografie*, Amsterdam
- Wynia, S.L. (1999), ‘Caius was here. The Emperor Caius’ Preparations for the Invasion of Britannia: New Epigraphic Evidence’, in: H. Sarfatij, W.J.H. Verwers en P.J. Woltering (red.), *In Discussion with the Past. Archaeological studies presented to W.A. van Es*, Amersfoort, 145-148

Over de auteurs

- Wouter Vos is senior KNA archeoloog en archeologisch adviseur voor project Valkenburg vanuit Vos Archo.
- Edwin Blom is senior KNA archeoloog en Teammanager Romeinse tijd bij ADC ArcheoProjecten.
- Brecht Cornelisse is KNA veldarcheoloog bij Archol BV.
- Lourens van der Feijst is senior KNA archeoloog Romeinse tijd ADC Archeoprojecten.
- Jeroen Loopik is senior KNA archeoloog gespecialiseerd in de late middeleeuwen en nieuwe tijd bij ADC ArcheoProjecten.
- Adrie Tol is senior KNA archeoloog sinds 2009 bij Archol BV uit Leiden.